

УДК: 81373+81 374+371

Акматов Н.Р., филол. илимд. канд., доцент,
E-mail: nurbek_akmatov_76@mail.ru К.Тыныстанов ат. БМУ

ПРОФЕССОР А. ИМАНОВ ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛ ИЛИМИНИН МАСЕЛЕЛЕРИ

Макалада ф.и.д., профессор А.Имановдун кыргыз синтаксисинин өнүгүшүнө кошкон салымы, илимий жана педагогикалык иш жолунда жалпы билим берүүчү мектептерге арналган окуу куралдарын жана ЖОЖдорго арналган окуу китептерин мезгил талабына ылайык түзүп чыккандыгы белгиленет. Кыргыз тилинин синтаксисинен башка да маселелерине (стилистика, этимология), кыргызтаануу илимине байланыштуу жазгандары да талдоого алынат. А.Иманов илимпоз гана эмес, педагог, чебер сөздүн устаты, санжырачы, кеңешчи жана коомдук иштерге активдүү катышкандардын бири экендиги ачылып көрсөтүлөт. Ошондой эле А.Имановдун өмүр жана илимий чыгармачылык жолу, замандаштарынын эскерүүлөрү да баяндалат. Устаттары жана шакирттери, кесиптештери да тизмектелип жазылып берилет. Ысык-Көл өрөөнүнөн чыккан даанышман акелерге арналган китептеринин башка авторлордун китепчелеринен өзгөчөлүгү тууралуу кыскача сыпаттамалар берилип, айрым этнонимдер, макалдар, учкул сөздөргө талдоолору, акыл-насааттары, акылман кептеринин тарбиялык мааниси тууралуу сөз болот. Жыйынтыгында А.Имановдун жарык көргөн мурастары атайын изилдөөнүн объектисине айланууга тийиш экени белгиленет.

Өзөктү сөздөр: А.Иманов, педагог, профессор, чыгаан окумуштуу, кыргыз тили, синтаксис, синтаксистин изилдөө объектилери, сүйлөм, кошмо сүйлөм, сүйлөм мүчөлөрү, педагог-насаатчы, чебер устат, кеңешчи, чечен.

Акматова Н.Р., канд. филол. наук, доцент, E-mail: nurbek_akmatov_76@mail.ru
ИГУ им. К.Тыныстанова

ПРОФЕССОР А. ИМАНОВ И ПРОБЛЕМЫ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В данной статье отмечается вклад профессора А. Иманова в раздел синтаксиса кыргызского языкознания, его учебные пособия для общеобразовательных школ и высшие учебные заведения, отвечали требованиям времени. Кроме синтаксиса Имановым также были исследованы другие вопросы кыргызского языкознания (стилистика и этимология). Далее отмечается, что А.Иманов не только ученый, а также педагог, мастер словесности, историк, советник и активный участник общественной жизни. В статье приводятся воспоминания современников об А.Иманове, о его жизни и научной деятельности, подробно отражаются мнения его учителей, учеников и соратников профессора. В дополнении описываются его книги, посвященные акелер Иссык-Кульского региона, воспитательное значение, крылатые выражения этих акелер, приводятся некоторые этнонимы, указывается особенность и ценность этих книг. В итоге делается вывод о том, что наследие А.Иманова должно стать объектом специального исследования.

Ключевые слова: А.Иманов, педагог, профессор, видный ученый, кыргызский язык, синтаксис, объекты синтаксиса, предложение, сложное предложения, члены предложения, педагог-наставник, учитель-мастер, советник, оратор.

Akmatov N.R., Candidate of Philology, Associate Professor of Tynystanov Issyk-Kul State University E-mail: nurbek_akmatov_76@mail.ru

PROFESSOR A.IMANOV AND PROBLEMS KYRGYZ LINGUISTICS

*This article notes the contribution of Professor A. Imanov to the section of the syntax of Kyrgyz linguistics, his teaching aids for secondary schools and higher education institutions, met the requirements of the time. In addition to the syntax, Imanov also investigated other issues of Kyrgyz linguistics (stylistics and etymology). It is further noted that A. Imanov is not only a scientist, but also a teacher, a master of literature, a historian, an adviser and an active participant in public life. The article contains recollections of his contemporaries about A. Imanov, about his life and scientific activity, and reflects in detail the opinions of his teachers, pupils and associates of the professor. In addition, his books devoted to the Issyk-Kul region *akeler*, educational significance, winged expressions of these *akeler* are described, some ethnonyms are given, and the feature and value of these books is indicated. As a result, it is concluded that A. Imanov's legacy should be the object of special study.*

Key words: *A. Imanov, teacher, professor, prominent scientist, Kyrgyz language, syntax, syntax objects, sentence, complex sentences, parts of the sentence, teacher-mentor, teacher-master, adviser, orator.*

«Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер», ф.и.д., профессор А.Иманов кыргыз тили илиминин синтаксис бөлүмүнүн өнүгүшүнө чоң салымын кошо алды. Агай: «Илим – чексиз океан», -деп өзү баса белгилегендей, анын мейкиндигине жетип, же түбүнө чейин сүнгүп кирген эч ким болгон эмес. Ошондой болсо да, А.Имановдун кыргыз тили илиминин өнүгүшүндө өз орду бар. Ал илимий жана педагогикалык иш жолунда жалпы билим берүүчү мектептерге арналган окуу куралдардан баштап ЖОЖдорго арналган окуу китептерине чейин мезгил талабына ылайык түзүп чыккан. Аталган окуу китептери окуучулар, студенттер, магистранттар, аспиранттар, мугалимдер жана окутуучулардын колунан түшкүсү окуу китебине айланды.

Кыргыз тилинин синтаксисинин маселелери кыргыздын биринчи профессору К.Тыныстановдон баштап, А.Жапаров, А.Турсунов, Ы.Жакыпов ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылып келген. Өмүр сереси уламдан улам жаңырган сайын, синтаксистин изилдөө объектиси тууралуу окумуштуулардын ар кыл пикирлери, көз караштары улам толукталып, жаңырып турары талашсыз. Анын сыңарындай, аталган маселе боюнча окумуштуулар арасында соңку кездерге чейин бирдиктүү пикир болбой келди. Ошол себептен синтаксистин маселелери тактоого жана толуктоого муктаж болуп келген. Ушул өңүттө алып караганда, А.Иманов тарабынан кыргыз тилинин синтаксиси боюнча илимий багыттагы концепция сунуш кылынып, илимий чөйрөдө жакшы саамалык катары кабыл алынды.

А.Имановдун кыргыз тилинин синтаксисин изилдөөдөгү жаңычылдыгы төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрү менен шартталган: 1990-жылы жарык көргөн окуу китеби баяндоо жана түшүндүрүү методдору менен түзүлгөндүгү, синтаксистик материалдар тематикасына жараша иреттүүлүгү менен айырмаланып, тематикаларга туура жайгаштырылгандыгы окуп-үйрөнүүгө жеңил жана эске тутууга оңой болгон; окуу китебинде синтаксистин изилдөө объектилери, жалпы эле маселелери боюнча дүйнөлүк тил илимине белгилүү окумуштуулар Фердинанд де Соссюр, Ш.Балли, В.В.Виноградов, түркологияда көрүнүктүү окумуштуулар Н.К.Дмитриев, А.Н.Кононов, А.Жапаров жана А.Турсуновдордун көз караштары, илимий пикирлери камтылган; эркин сөз айкашынын түрлөрү, атоочтук жана этиштик сөз айкаштарынын үлгүлөрү, алардын синтаксистик мааниси; сүйлөм тууралуу аныктамалары, алардын илимий чөйрөдөгү маани-маңызы такталып берилген. Сүйлөмдүн айтылыш максатына карата бөлүнүшү толукталып берилген, мурдагы эмгектерде сүйлөм 3 кө бөлүнсө, А.Иманов 4 кө бөлүп караган: жай, суроолуу, илептүү жана буйрук сүйлөмдөр. Сүйлөм мүчөлөрү алардын аныктамалары, сүйлөмдөгү аткарган кызматы, сүйлөмдү

уюштуруудагы маанисин (борбордук же кошумча) түшүндүргөн, сүйлөмдүн ажырагыс белгиси болгон сөздөрдүн орун тартибине кеңири басым жасалган, обочолонгон түшүндүрмө мүчө боюнча талаш-тартыштарды жаратып келген маселелер такталган. Каратма сөз, кириңди сөз, сырдык сөздөргө лексикалык-семантикалык, эмотивдик, модалдык маанилерине негиздүү сунуштары келтирилет. Кириңди сүйлөм жана кошумча кыстырынды конструкция тууралуу да маалыматтары киргизилген. Жалпысынан, аталган окуу китебинде кыргыз тилинин синтаксисинин бардык маселелери орун алгандыгы менен башка авторлордун окуу китептеринен кескин түрдө өзгөчөлөнгөн.

1995-жылы жарык көрүшп, жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн жазылган окуу китебинде «татаал сүйлөм» деген термин «кошмо сүйлөм» деген термин менен берилген. Өз убагында бул термин А.Жапаровдун эмгегинде берилип келген. Кийинчерээк С.Ибрагимовдун докторлук ишинде «кошмо сүйлөм» деген термин колдонулган. Окуу китебиндеги №1 тиркемеде синтаксис боюнча текшерүү иштеринин үлгүлөрү, тапшырмалар жана тексттер камтылып тиркелген.

2009-жылы жарыяланган окуу китеби жөнүндө 2011-жылы К.Тыныстанов атындагы БМУда А.Имановдун 80 жылдыгына арналган илимий-практикалык конференцияда профессор, ф.и.д. С.Ибрагимов: «А.Имановдун «Кыргыз тилинин синтаксиси» окуу китеби – акыркы кездеги ЖОЖдун филология факультеттеринин студенттерине арналган фундаменталдуу эмгек, учурда мындай оригиналдуу окуу китеби аз санда кездешет» деген жогорку баасын берген.

Синтаксисте багыныңкы байланыштын байланыш жолдору А.Жапаровдун эмгегинде 5 ке бөлүнүп каралса, А.Имановдо 4 кө гана бөлүнгөн. Мектептерден баштап жогорку окуу жайларга чейин бүгүнкү күндө байланыштын ээрчишүү, ыкташуу, башкаруу, жана таандык жолдору гана окутулуп жатат. Жандоочтук байланыш көрсөтүлбөйт багындыруучу түгөйгө карата багыныңкы түгөйдөгү сөзгө жандоочтор тизмектелип келсе, мындай сөз айкаштары башкаруу байланышына киргизилген.

Кыргыз тилинин стилистикасы багытында «Иш кагаздарынын үлгүлөрү» деген методикалык көрсөтмөсү да китепче түрүндө жарык көргөн. Аталган бул эмгектер эффективдүүлүгү жагынан айырмаланып, окуучулардын, мугалимдердин жана жалпы эле адистердин колунан түшкүс китептерден болуп калды.

А.Иманов эмгек жолунда жөнөкөй мугалим да болгон; мектепте окуу бөлүмүнүн башчысы жана директору кызматтарын аркалап келген. Өзүнүн мектептеги мугалимдик, педагогикалык иш-тажрыйбасын ал илимде да туура пайдалана алган. Албетте, илимий жаңылыктар, илимий ачылыштар турмушта, же практика жүзүндө сөзсүз колдонулууга тийиш. Агай өзүнүн практикасында ар бир сөздүн маанисин туура таап, сүйлөмдө берилген жалпы ойго басым жасоону үйрөнүүгө жана үйрөтүүгө багыттаган. Ырас, сөз мааниге көз каранды, мааниси жок сөз түшүнүксүз бойдон кала берет. Чакан макалада агайдын эмгектерин толук талдап чыгууга же сыпаттоого мүмкүн эмес. Имановдун синтаксис боюнча жазган илимий изилдөөлөрүн иликтөө–келечектеги иш.

Окумуштуу акыркы кездерде синтаксистин маселелери гана эмес, кыргызтаанууга, кыргыз элинин тарыхына байланышкан маселелерди да изилдөөгө, тактоого өттү. Натыйжада, Ысык-Көл кылаасынан чыккан даанышман акелер боюнча бир канчалаган китептерди жарыкка чыгарды. Алар: Төөлөс баяны. Авторлошу Э.Өсөров. -Б.: Турар, 2013. 196 б.; Мойт аке, Сарт аке, Тилекмат чечен. -Каракол, 2009. 192 б.; Акыл атасы – Сарт аке. 1-бөлүм. -Каракол, 1997. 68 б.; Акыл атасы – Сарт аке. 2-бөлүм. -Каракол, 1998. Акыл атасы, накыл-насаат сөздүн кенчи – Сарт аке. -Б.: Моюр, 2016.

Аталган эмгектеринин өзгөчөлүгү башка авторлордун жаңы табылгаларын, акелердин биринин жасаган иштерин бири-бирине аралаштырбай, кол ийрисине тартат болбой, тарыхый жагына басым жасагандыгы, башка китептердегидей көркөм стилде баяндалып

жазылбастан, ар бир окуянын, ар бир сөздүн илимийлүүлүгүнө көңүл бурулуп, «Ой гүлдөрү» китеби сыяктуу орошон ойлор, акыл-кептер, насаат-насилдердин бай камтылгандыгы менен айырмаланып турат.

Бул эмгектеринде А.Иманов санжыраны илимий негизде кароону сунуштаган (4, 2-3; 5, 6-7). Санжыра десе, биз оозеки тарыхты, тарыхчыларыбыз кыйыр түрдөгү маалыматтарды түшүнүшөт. Мисалы, агай өзүнүн 11 атасына чейин тизмектеп жазат. Тарыхта бул 11 атанын жашап өткөндүгү маалым. Бирок биз эмнеге бул маселени кыйыр түрдө карашыбыз керек деген суроо пайда болот. Чындыгында, *санжыра* араб тилинен алынган сөз, бизче которгондо *шежире* – «бир дарактан, бир өзөктөн тараган» деген маанини туюндурат. Айрым тарыхый-архивдик булактарда оозеки тарыхтын маалыматтары менен бирдей дал келген фактылар табылып жатат. Албетте, бул – кубанычтуу көрүнүш. Мисалы, Садыр аке тууралуу Акмат Карыбай уулунун жазып жаткан кол жазмасын Кыргыз-Түрк «Манас» университетинен өз көзүм менен көрүп, күбө болгом, кийин бул китептеги маалыматтар архивдик маалыматтар менен бирдей болуп чыкты. Бул сыяктуу тарыхыбыздын актай беттерин толуктоо, тактоо ар бир жарандын Мекен алдындагы милдеттеринин бири болот деп ойлойбуз.

Китепчелеринде агай тарыхый инсандарга байланыштуу гана маалыматтарды чогултуп, талдап, иликтөөгө албастан, айрым этнонимдерди да лингвистикалык өңүттө өз көз карашында талдоого ала алган. Мисалы, *кыргыз* деген сөздүн чечмеленишине, төөлөс (дөөлөс) деген этнонимдин этимологиясына да көңүл буруп, түпкү маанисин табууга аракет жасаган. Төөлөс этноними байыркы убакта эле болгондугун, *теле* кытай, орус тилдеринде кездешерин, башка улуттун өкүлдөрү *дөөлөс* деп айтууга тилдери келбей, *төлөс*, *телес* дешкенин белгилейт, андан ары, *теле* – «араба» деген сөз, орус тилинде *телега* деген сөз менен үндөшүп турганын көрсөтөт (5: 166), 1997-жылы жарык көргөн башка бир эмгегинде *төөлөс* деген сөз «бийик дөңгөлөктүү арабаларда жүрүүчүлөр», «ак сөөк адамдар» деген мааниден келип чыккан», - деп чечмелеп жазган (4, 7). Андан сырткары, кыргыз этноними тууралуу көптөгөн окумуштуулардын, санжырачылардын пикирлерине токтолуп, алардын алгылыктууларын белгилейт.

Биз да студент кезде «Кыргыз этнониминин этимологиясы» деген темада курстук иш жазганбыз. Жыйынтыгында, **кыргыз** этноними *кыр гез* деген сөз тизмегинен фонетикалык жактан өзгөрүүгө учурап, «кыр кырларда кезип жүргөн кыргыз, кырдагы кыргыз, кырдагы адам» (Каракол, БМУ, 1995-жыл) деген мааниден келип чыккандыгы чечмеленген. Аталган этнонимдердин этимология маселеси акыркы коюлган чекит эмес. Келечекте дагы иликтөөлөрдү талап кылары бышык. Ошондой эле 1990-жылдары жазылган санжыра китептериндеги «Ак-Дөбө айылындагы Кудаш атанын урпактарынын таралышы» кошумча улантылса, дурус болчудай. Мисалы, уруулардын уруктарга таралышында Ак-Дөбө айылындагы Кудаш атанын урпактарынын 2-3 муунунун өкүлдөрүнүн толук варианттагы тизмеси киргизилбей калган. 1997-жылы жарык көргөн китеп кайрадан бир нече жолу башка темадагы эмгектерде чагылдырылып, басмадан жарык көргөнүнө карабастан, автор тарабынан акыркы кездерге чейин назарга алынбаган. Кыргыз тили жана адабияты мугалими, тажрыйбалуу педагог, пенсионер, райондун ардактуу атуулу, санжырачы Орозов Дөрдөш агайдын совет доорунда жазылган «Сарт аке» музейиндеги санжырасын кошумча пайдаланса, туура болмок. Ошондой болсо да тарых деген – тарых, такталат, толукталат. Ийгиликтин эрте кечи жок. Агайдын калеми дагы да болсо курч. Жалпылап айтканда, Ысык-Көлдөгү акелер темасын, кыргыз элинин таралыш тарыхын изилдөө, толуктоо тилчи, тарыхчы илимпоздор тарабынан өзүнчө объектиге айланууга тийиш.

Агайдын эл арасындагы жыйындарда сүйлөгөн жана сабакта көп колдонгон айрым макалдарына, акыл-насааттарына да токтолуп кетүү ашыкча болбос. Мисалы, «Эки жак жеңин кийбеген элге кесир, бир жак жеңин кийбеген керт башына кесир». «Ай, жылдыз –

асмандын көркү, илим, билим – адамдын көркү». «Туугандыктын белгиси – алыш-бериш, теңтуштуктун белгиси – барыш-келиш», «Жакшыга жанаш, жамандан адаш». «Молдонун каты өлбөйт, акылдуунун сөзү өлбөйт». «Эне көргөн тон бычат, ата көргөн ок куят» ж.б. Агай бул сыяктуу макал-лакаптар, фразеологизм жана учкул сөздөрдү ылайыгына жараша өтө көп колдоно билген. Мисалга алынган макалдар турмуш тажрыйбасынын эң мыкты үлгүлөрүнөн жаралганы калетсиз. Чындыгында, келечек жаш муундарды элдик макалдар аркылуу тарбиялоонун чоң мааниси бар.

Акыркы кездерге чейин жалпы элге белгисиз бойдон калып келген сөздөр бар. Мисал катары Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин профессору К.Конкобаев жазган «...алтайлык кыргыздарда «Төөдөн бийик мал жок, Төөлөстөн көп эл жок» дейт (6: 4), - дегенди алалы. Бул сүйлөмдүн этимологиясында эмне тарых жатат, кандай маданият жатат? Албетте, белгисиз.

«Төөлөс төрүн бербейт, өлсө көрүн бербейт» деген элибизде лакап бар. А.Иманов бул кептин төркүнүн табуу максатында «Салт боюнча кан (хан) төрдө өз тактасында, акимдер, бектер жыйындарда, сый-үлпөттөрдө, мейманда, айтор, бардык жерде, бардык шартта төрдөн орун алышкан. Мына ошол салтка айланган жагдайдан макал таралган. Албетте, бул макал – кыргыздагы байыркы макал» (4: 167), - деп жазат. «Учун улоо» деген элибизде жакшы сөз бар. Биздин пикирде, аталган макалдын башка варианттагы чечмелөөлөрүн да кошумча айта кетүүнү туура көрдүк.

Алтайда узундугу 84 чакырым, туурасы 5,5 чакырым келген «Төөлөс көлү» (адабияттарда, географиялык карталарда Алтын-Көл деп да берилет, орусча «Золотое озеро» деп аташат) орун алган. Ал көлдүн баш тарабынан аягына дейре кыргыздын төөлөс (дөөлөс) уруулары азыркы мезгилге чейин мекендеп келишкен. Алар өздөрүнүн жашаган жериндеги көлүнүн төрүн (баш жагын) да, аяк жагын да башка элдерге алдырбай кылымдап жашап турушунун өзү эле аталган макалдын чыгыш тегинин маанисин ачык, даана түшүндүрүп тургансыйт. Алар кийинчерээк гана орустарга өз бийлигин алдырганы белгилүү. Дагы бир вариантта Алтайдагы дөөлөстөрдүн салты боюнча үйүнө мейман келсе, өздөрү төргө олтурушуп, келген адамдарды өзүнөн ылдый отургузушарын этнографтар жазып жүрүшөт («Мурас» журналы).

Автор аталган эмгектеринде кыргызтаануунун маанилүү маселеринин бири болгон кыргыздардын этникалык тарыхынын маселелерине да токтолуп, тиешелүү варианттагы маалыматтарды баяндаган.

Акеш Имановдун кичи мекени – Ак-Дөбө айылы. Ал - коомдук иштерге да активдүү катышкандардын бири. Түндүк менен түштүк маселесин жакындаштырууда да ага-тууган, инилери менен бирдикте көп иштерди жасады. Сарт акенин жана Тилекмат чечендин айкелин тургузуу (1993-жылы), Сарт акенин ысымы Жети-Өгүз районунун борборундагы Кызыл-Суу лицейине берилишинде (2002-жылы), Сарт аке менен Тилекмат чеченди эскерүү мааракесинде (2015-жылы) айыл эли, ага-тууган, ини-карындаштары менен бирдикте жигердүү иш жүргүзүп келет.

Кыскача өмүр жана илимий-педагогикалык чыгармачылык жолу

Акеш Иманов 1930-жылы 27-августта (айрым даректерде 1931-жылы деп берилген) Жети-Өгүз районуна караштуу Оргочор дөңсөөсүнүн түштүк чыгыш тарабындагы түздүктө жайгашкан Ак-Дөбө айылында туулган. Орто билимди Ак-Дөбө, Аң-Өстөн жана Каракол (Пржевальск) шаарындагы Киров атындагы орто мектептерден алган.

1947-жылы Фрунзе шаарындагы пединституттун филология факультетине өтүп, аны 1952-жылы июнь айында аяктаган. Эмгек жолун Тажик Республикасынын Мургаб районундагы орто мектепте мугалим болуп баштаган. Аталган мектепте мугалим, окуу

бөлүмүнүн башчысы, директор болуп эмгектенген. Жети-Өгүз районундагы С.М.Киров, Жон-Булак айылындагы мектептерде мугалим, Аң-Өстөн айылындагы Сталин атындагы орто мектепте директорлук кызматты аркалаган. Жалпысынан, орто мектептерде 7 жыл иштеген. 1958-1961-жылдары КМУнун кыргыз тил кафедрасынын аспиранты болгон; 1961-жылы аспирантураны аяктап, кандидаттык диссертациясын коргогон. Университетте окутуучу, ага окутуучу, доцент болуп 1992-жылга чейин иштеген. 1992-жылдан баштап Ысык-Көл мамлекеттик университетинин профессору, кыргыз тил илими кафедрасынын башчысы, деканы болуп иштейт. 1990-жылы профессор наамына, 1995-жылы илимдин доктору илимий даражасына ээ болгон. 2003-жылы Чүй университетинин «Ардактуу профессору» деген наам ыйгарылган.

Кыргыз тили жана азыркы кыргыз тилинин синтаксиси боюнча онго жакын окуу китебинин, 220 дан ашык илимий макаланын, кыргыз санжырасы боюнча 4 китепчинин жана ондогон макаланын автору. Анын илимий жетекчилиги менен илимдин 10 кандидаты, илимдин 2 доктору диссертациялык ишин коргошкон.

Келечек жаш муундарды окутуп-тарбия берген көп жылдык эмгеги үчүн Кыргыз Республикасынын Ардак грамотасы (1991), КР дин Билим берүү министрлигинин жана Ысык-Көл облустук администрациясынын Ардак грамоталары менен сыйланган. «Эл агартуунун отличниги», Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө сиңирген эмгеги үчүн «КРнын билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер» (1999) деген ардактуу наам берилген, «В.И.Лениндин туулган күнүнүн 100 жылдык юбилейлик» жана «Эмгек ардагери» медалдары менен сыйланган. Мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө кошкон зор салымы үчүн 2006-жылы КР Президентине караштуу Мамлекеттик тил комиссиясынын Ардак грамотасы берилген.

Айылдагы көптү билген аксакал аталардын айтымдарына караганда, Акеш Имановдун Ыман атасы 117 жашка чыккан узак жашаган адамдардан болгон. Ал өз мезгилиндеги көптөгөн малы бар, оокаттуу адам болот. Мал-жаны менен Оргочор дөңсөөсүндөгү коктуда (жергиликтүү элде төштө деп айтылат) колхоз мезгилиндеги 2-сарайдын ордунда мал менен жайлаган, ошол себептен бул жер жергиликтүү элдерде «Ыман-Кокту» деп аталган (Акматов Н.Р. Ысык-Көл топонимиясы. -Каракол, 2009, 192-бет). Башка бир маалыматтар боюнча, айылдын түштүк тарабындагы Аюкан-Кокту А.Имановдун энесинин атынан аталып калган (ф.и.к., БМУнун профессору Турдубай Абдыракуновдун берген маалыматында).

Акеш агайдын өзү жазган санжыраларындагы маалыматтарга таянып, ата-теги боюнча да токтоло кетсек. Ак-Дөбө айылында кыргыздын уюткулуу негизин түзгөн, байыркы урууларынын бири болгон дөөлөс уруусундагы Толумандын Чулумкашкасынан тараган Кудаш атанын урпактары турушат. Кудаштын Жолуке жана Байболот деген эки уулу болгон. Байболот атадан Доскулу жана Рыскулунун урпактары тарайт. Доскулудан Сартбай (Көл өрөөнүндөгү акелердин бири Сарт аке), ал эми Акеш агай (өз аты Намарказы) Сарт акенин кыбырасы болуп саналат (4, 24).

«Сарт акенин тың чыкма, курч уулдарынын бири Мойнок дегени болот, бирок ага көз тийип кайтыш болгон» деген божомолдор санжырада айтылат. Замандаш айылдаштары, «Сарт акенин чечендик, көрөгөчтүк, акылмандык касиеттери агайдын агасы Дөкөш (Дөөлөтказы) абада болгон», - деп калышат. Ал өз убагында элдик санжыраны да мыкты билип айткандардан болуптур. Совет мезгилинде райондогу чарбаларда өз ишин мыкты билген башкармалардын бири болот. Биздин байкообузда, Сарт акенин чымыны А.Иманов агайда да көбүрөөк сакталып калганы байкалат. Чечендик, б.а., ораторлук касиетин кесиптеши, көп жылдар агай менен үзөңгүлөш жүргөн ф.и.д. Ү.Асаналиев агай төмөндөгүдөй ыр саптарында бекеринен айтпаса керек:

«Сарт аке каны канында,

Сарт аке сөзү жадында.
Окшотуп турам Акештин,
Ойчулдук, сөзмөр жагын да...».

Акеш агай өзү да чечендик өнөр жөнүндө китепчесинде мындай деп жазат:

« – Чечен деген эмне? Кеп учугун турмуш, жашоо-тиричилик, адам табияты менен айкалыштырып, ары таасирдүү, ары өткүр, ары таамай сөз менен иритип айтпай, жибитип айтуу – чечендик. Чечен адам акыл булагын, сөз булагын табияттан да, элден да, жакшыдан да, жамандан да, кыскасы, бардык нерседен алат. Чечен – айлакер, сөз устаты. Чечендик менен туюктан жол табат. Чечендик – бийик даражалуу өнөр» (4: 27).

Кыргыз тилинин кеп маданиятынын маселелеринде чечендик өнөр олуттуу мааниге ээ боло турганы белгилүү. Чын-чынына келсек, ар бир эле адам сөз устаты боло албайт. Мекептерде, ЖОЖдордо да кеп маданияты боюнча өзүнчө предмет окутулат. Ошондуктан агайдын акыл-ойлорун, асыл кептериндеги сөз берметтерин кылдат пайдаланып, балдарга, келечек муундарга үйрөтүүгө тийишпиз.

Ар бир адамды кимдер окутту болду экен. Кимдер менен иштешип, кимдерден таасир алды экен деген суроолор ээрчип жүрөт. А.Иманов академик Б.М.Юнусалиев, К.К.Юдахин, Х.Карасаев, И.А.Батманов, Б.Орузбаева, К.Сартбаев, А.Жапаров, Ж.Мукамбаев, С.Давлетов, З.Бектенов, С.Иманалиев, Т.К.Ахматов сыяктуу залкарлар жана Ү.Асаналиев, Ж.Осмонова, Ж.Мамытов, С.Бегалиев, К.Абдылдабеков сыяктуу көрүнүктүү профессорлор жана доценттер менен бирге иштешкен.

Кыргыз элибизде «Устатынан шакирти өтүптүр» деген сөз бар. Устат шакирти өзүнөн өткөндө, максатына жеттим деп эсептейт экен. Агай өзүнүн илимий-педагогикалык өмүр жолунда көптөгөн студенттерди окутуп, тарбия менен билимин жан дили менен үйрөтүп келген. Алардын ичинен республикалык масштабдагы мамлекеттик жана коомдук ишмерлер, атактуу окумуштуулар, жетекчилер, чыгаан тилчи-педагогдор чыгышкан. Мисалга алсак, академик А.Акматалиев, академик А.Эркебаев, УИАнын корр-мүчөсү, ф.и.д., проф. С.Мусаев, ф.и.д., проф., О.Ибраимов, ф.и.д., проф., жазуучу Б.Усубалиев, ЫМУнун ардактуу проф., Ташбоо Жумагулов, учурдагы КР Президентине караштуу Тил комиссиясынын төрагасы, п.и.д., проф. Н.Ишекеев, проф., КУУнун мурунку ректору И.Исамидинов, ОшМУнун экс-ректору, экс-министр К.А.Исаков, ф.и.д., проф. Т.Маразыков, ф.и.д., проф. К.Саматов, И.Абдувалиев, ф.и.д., проф. К.Абакиров, проф., ф.и.д. Ж.Сыдыков.

1992-жылы декабрда Ысык-Көлдө университет ачылганда, кыргыз филология факультети түзүлөт. Бишкектеги Улуттук университеттен Ж.Жусаев, А.Иманов баш болгон профессорлор; Ж.Осмонова, Ж.Мамытов (ОшМУдан), Ү.Асаналиев, С.Бегалиев сыяктуу кадыр-барктуу чоң окумуштуулар келишкен. Алар университеттин илимий даражалуулук пайызын көтөрүүгө чоң салым кошушкан. 1998-жылы жай айларында А.Имановдун жетекчилиги менен кыргыз тили кафедрасынын эки аспиранты: А.Т.Дунканаев менен А.К.Койлубаева кандидаттык ишин ийгиликтүү коргошкон. 2010-жылы А.Дунканаев Акеш Иманов агайдын жетекчилиги менен докторлук диссертациясын жактайт.

А.Иманов – биздин агай. Акеш агайдан окуган да, окубаган да бар. Агайдан сабак алуу мен үчүн кымбат жана сыймыктуу болду. Мен дагы –1993-1998-жылдары агайдан билим алган студенттеринин биримин. Агай ал учурда борбор шаардан келгендиктен, бизди жакшы таанычу эмес. Кээде агайды айылдагы мектепке барганда көрүп калчубуз. Кийин 3-курстан баштап бизге сабак бере баштады. Даярдоо курсунан келген студенттер сабакты күчтүү окуша турган, тилдери да так, ой чабыттары да кенендиги менен айырмаланып турушчу. Анын үстүнө, алар даярдоо курсунда окуп жүрүшкөндө, А.Иманов, Ж.Мамытов сыяктуу профессорлор 5 жылдык материалды угуучулардын кулактарына 6 айдын ичинде куюп коюшуптур. Ошол мезгилде студенттер: «Сен агайдын айылынан болсуңбу?»- деп сурашар эле, мен болсо, бир жолу жазуучу, котормочу Ашым Жакыпбеков «Айтматов биздин айылдан болот» деп жооп айтканындай, «Иманов биздин айылдан болот!» – деп

жооп берчүмүн. Агайдын студенттерге мамилеси абдан жакшы болгон. Ошол себептен бардык студенттер агайдын сабагынан калтырбай окуганга аркеттенишчү. Сессияга келгенде, бир материалды сурап туруп, бардыгыбызга «5» деген бааны аячу эмес.

Учурда мектепти жаңы бүтүп келген студенттер: «Биздин эжей кыргыз тилден, синтаксистен кыйын окутат!» деп айтып келишет, алардын аты-жөнүн сураштыра келсек, Иманов окуткандардын бири болуп чыгат.

А.Иманов окуткан студенттеринин ичинен азыркы кезде бир факультетте кесиптеш болуп иштеп келе жатышкан илимдин докторлору жана кандидаттары: проф., ф.и.д. А.Э.Абдыкеримова, доцент, ф.и.д. К.К.Койлубаев, доцент, ф.и.к. Н.Р.Акматов, доцент, ф.и.к. Ч.Толубаева, доцент, ф.и.к. Д.Н.Исмаилова жана А.Анапияевалар бар. Орус филологиясы жана чет тилдер факультетинде доцент, ф.и.к. Ү.Кадыркулова, И.Арабаев атындагы педагогикалык университетте ф.и.к. С.Дүйшөмбиев, Кыргыз-Америка университетинде ф.и.д., манасчы Талантаалы Бакчиев сыяктуу илим жолун улантуучулардын катары түзүлдү.

Акеш Иманов азыркы учурда да Ысык-Көл мамлекеттик университетинде талыкпай эмгектенип, аспиранттарга, докторанттарга илимий жетекчи жана ректордун кеңешчиси болуп эмгектенүүдө. Агай катардагы окутуучулардан тартып жетекчилерге чейин өзүнүн ар түрдүү багыттагы кеңештерин, акыл-насааттарын аянбастан берип келет. Жыйынтыктап айтканда, Акеш Иманов – чыгаан педагог, насаатчы, көрүнүктүү окумуштуу, кайталангыс чечен, акылман жана тубаса философ, мыкты устат жана сейрек кездешүүчү инсан десек, жаңылбайбыз.

Адабияттар:

1. Асаналиев Ү. Өрнөктүү өмүр. -Каракол, 2011. -28 б.
2. Иманов А. Кыргыз тилинин синтаксиси. -Б., 1995. -390 б.
3. Иманов А. Кыргыз тилинин синтаксиси. -Б., 2009. -490 б.
4. Иманов А. Мойт аке, Сарт аке, Тилекмат чечен. -Каракол, 2009. -192 б.
5. Иманов А. Акыл атасы – Сарт аке. 1-бөлүм. -Каракол, 1997. -68 б.; 2-бөлүм. - Каракол, 1998. -95 б.
6. Иманов А., Өсөрөв Э. Төөлөс баяны. -Б.: Турар, 2013. -196 б.